

भूमि अधिकार

वर्ष ५, पूर्णाङ्क १४, असोज २०६४

लोकतन्त्र र दिगो
शान्तिको आधार,
त्यवहारमा जनमुखी
भूमिसुधार

RRC
014

भूमिअधिकार

वर्ष ५, पूर्णाङ्क १४, २०६४ असोज (October, 2007)

अहिंसात्मक आन्दोलनको यात्रा

नेपालमा वर्गीय मुद्दा र
भूमिसुधारको प्रश्न

पृष्ठ
८

पृष्ठ
३

नेपाली समाजको ईतिहासलाई हेर्दा परम्परागत र स्वभाविक रूपमा नेपालका विभिन्न जाति र क्षेत्रमा वर्गीय समाजको विकास हुन पाएन । पृथ्वीनारायण शाहले गोरखा राज्यको विस्तार अभियान अन्तर्गत सिंगो नेपालमा आफ्नो एकात्मक र केन्द्रिकृत हुकुम लादे पछि परम्परागत रूपमा विकसित हुँदै आएको वर्गीय संरचना ध्वस्त हुन पुग्यो र नयाँ प्रकारले वर्गीय संरचना तयार हुन शुरु भयो । वर्गीय संरचनाको आधार सबै समाजमा आधारभूत रूपमा दुईवटा कारकसंग अभिन्न रूपमा गाँसिएका हुन्छन् । एक सम्पत्ति माथिको प्रभुत्व र दुई राज्यसत्तामा पहुँच । यी दुवै चिजले एक अर्कालाई प्रभावित गर्छन् र तिनको अन्तरसम्बन्धले परिणाममा बन्न पुग्दछ एक निश्चित वर्गीय संरचना ।

कभर फोटो : सिन्धुपाल्चोक, नवलपुरकी एक महिला आफूले पाएको जग्गाधनी प्रमाणपत्रा देखाउँदै (थप पृष्ठ २७ मा)

जनअधिकारका लागि
जनयात्रा

१६

भूमि आयोग चाँडै बन्छ	७
ताइवानमा भूमिसुधार	१०
आँगनमा नदी, सुत्न पालो	११
गरीबले लालपूर्जालाई किन मान्यता दिने ?	१२
पेटमा लागेको ताल्चा कसले खोल्ने ?	१४
जमिन्दारले ओगटेको कसैले देखेन	१५
अनुभुती जनयात्राको	१९
असारको घामपानी, ओतमा आगो	२०
मुलुक फेरियो तर हरुवा-चरुवा उस्तै	२१
लामो संघर्षपछिको सफलता	२७
जनादेश २००७ प्रति ऐक्यवद्धता	३२

भूमिअधिकारका लागि घर्ना १८

प्रकाशक:

सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र

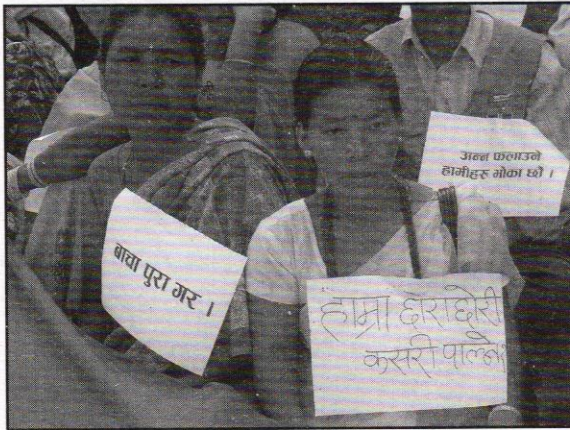
सिन्धुपाल्चोक, सम्पर्क कार्यालय: काठमाडौं, पोष्ट बक्स नं : १९७९०, फोन : ४३६०४८६, ०१६९१६७९१

E-mail : landrights@csrnepal.org, Website : www.csrnepal.org

आठ दल : वाचा पुरा गर

राष्ट्रिय भूमिअधिकार मञ्चले तीन सुत्रीय माग राखि आठ राजनीतिक दलको कार्यालयमा धर्ना दिई ती दललाई आफ्ना मागमा सहमत गराएको चार महिना पुरा भइसकेको छ । तर मागहरूको संवैधानिक निश्चितता गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने तहमा अभैसम्म कुनै उपलब्धि भएको छैन ।

उच्चस्तरीय भूमिसुधार आयोगको गठन गरिनुपर्ने, जमिनदारमुखी भूमिसुधार ऐन खारेज गरी जसको जोत उसको पोत भावनामा आधारित क्रान्तिकारी भूमिसुधारलाई निश्चित गर्ने गरी भूमि सम्बन्धी ऐन २०६४ निर्माण गर्नु पर्ने र भूमिसुधार गर्दा हदबन्दी भन्दा बढी, सामन्त र गयल जमिनदारी जग्गा विना

मुआब्जा सरकारले लिई भूमि अधिकारवाट वञ्चित किसानलाई वितरण गर्ने संवैधानिक निश्चितता गरिनु पर्ने सहितका मागहरू अभै थाँती रहेका छन् । अरु त अरु पहिलो मागमा उल्लेखित २०६३ असोज १ गते राष्ट्रिय भूमि अधिकार मंच नेपाल, राष्ट्रिय भूमि अधिकार सरोकार समूह नेपाल र नेपाल सरकार भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय वीच भएको पाँच बुँदे सम्झौता कार्यान्वयन गर्ने गरि उच्चस्तरीय भूमि आयोग गठन गर्ने निर्णय भइसक्दा पनि त्यसलाई व्यवहारिक रूप दिइएको छैन ।

यसले भूमिअधिकारबाट वञ्चित भूमिहीनहरूको समस्यालाई बदलिंदो राजनीतिक परिस्थितिले पनि आत्मसात नगरेको स्थितिलाई छर्लङ्गयाउँछ । जनआन्दोलनमा सबै भूमि पिडितहरूको साथ खोज्ने तर यस साथवाट नीति निर्माणको तहमा पुगे पछि चटककै विर्सिने प्रवृत्तिले वास्तवमा भूमिअधिकारबाट वञ्चितलाई खिन्न र आक्रोशित तुल्याएको छ । मुलुक आठ दलले चलाइरहेका छन् । भूमिअधिकारबाट वञ्चितका मागप्रति आठ दल सहमत छन् । तर कसको

षडयन्त्रमा मागहरूलाई संवैधानिक र कानूनी संबोधन गरिएको छैन ? सबैले प्रश्न उठाइ रहेका छन् । सरकारको प्राथमिकता राजनीतिक स्थायित्व हो त्यसका लागि संविधान सभाको चुनावमा उ केन्द्रित भएको छ, अन्य काममा त्यती चासो दिईएको छैन भनेर संविधान सभामा आगाडि नै स्थापित गरिसक्नु पर्ने यस मूलभुत मागवाट सरकार पछाडि हट्न सक्दैन ।

भूमिसुधार मन्त्री भन्नुहुन्छ मैले मन्त्री परिषदमा प्रस्ताव लगिसकें, मन्त्री परिषदले निर्णय गर्नुपर्छ । आठ दलका नेताहरू भन्नुहुन्छ - भूमिसुधार मन्त्रालयले गम्भीतापूर्वक चासो लिएको भए संवैधानिक र कानूनी तहमै मागहरू संबोधन भइसक्यो । यो के हो ? त्यत्रा जनताको जीवन मरण संग गाँसिएको भूमिको प्रश्नलाई यसरी एक वा अर्को निहुँमा थाती राखेर संरचना मात्र बदल्ने सोचले सामन्तवाद ढल्छ ?

आन्दोलनका अगाडी वाचा बाँध्ने, आन्दोलन मत्थर भएपछि चासो नदिने प्रवृत्तिलाई भूमि पिडितहरूले सहमततापूर्वक महशुस गरेका छन् । आठ दल गत जेठको वाचावाट पछाडी फर्किए भने भूमि पिडित आन्दोलनको तेजले अर्को तराई संस्करणको शुरुवात गर्नेछ भन्ने उद्घोष पिडितहरूको तहवाट भइसकेको छ ।

भूमि पिडितहरूलाई थाहा छ, आठदलमा सबै क्रान्तिकारी भूमिसुधारका पक्षपाती होइनन् । त्यहाँ अहिलेसम्म भूमि श्रमिकहरूलाई लुटेर राज गरिरहेको जमिन्दारसंग क्षतिपूर्ति लिनुको सट्टा उसलाई उल्टै मुआब्जा दिने गरी संविधानमा भएको व्यवस्थासंग असहमति राख्नेहरू पनि छन् । यदि आठ दलको कतिपय घटक त्यत्रो जनआन्दोलनको म्यान्डेट बिरुद्ध आफ्नै वर्ग स्वार्थमा लिप्त छन् भने अन्य घटकहरू पनि आफ्नो घोषित वर्ग स्वार्थमा लिप्त हुनैपर्छ ।

त्यो भनेको जसरी टुला सामन्त राजाको दरवार र जमिन राष्ट्रियकरण हुँदैछ, त्यसैगरी साना सामन्तहरूको जमिन पनि राष्ट्रियकरण गर्न दवावकारी भूमिका खेल्नुपर्छ र त्यसलाई उत्पादशिल बनाउन श्रम गर्नेलाई नै सुम्पनुपर्छ । यो भूमि सम्बन्धी सम्पूर्ण समस्या समाधानको पहिलो पाइलो हुनेछ ।

तर यहाँसम्म पुग्ने शर्त भनेको राष्ट्रिय भूमिअधिकार मंचवाट प्रस्तुत तीन सुत्रीय माग हो । जसले यस्तो वर्ग स्वार्थ बोके पनि सबै दलले यसमा सहमति जनाएका छन् र कस्तिमा पार्टीहरूले संविधानसभा मार्फत हाम्रो हित नै सोचेका छन् भने जनाउ दिन आठ दलले यसलाई संविधानसभा अगाडि नै निश्चितता र कार्यान्वयन गरुन । अर्थात आठ दलले आफ्नो वाचा तत्काल पुरा गरुन । ■

नेपालमा वर्गीय मुद्दा र भूमिसुधारको प्रश्न

ज्ञानेन्द्र शाहको जग्गा राष्ट्रियकरण गरी मुआब्जा दिनुपर्ने प्रावधानवाट झुल्नु हुने नयाँ नेपालमा कस्तो भूमिसुधार हुने हो र त्यसले नेपाली वर्गीय मुद्दालाई कसरी न्यायपूर्ण सम्बोधन गर्ला ? भन्ने विषय अत्यन्तै ठिटलाग्दो बन्न पुगेको छ ।

■ आहुती

१. नेपालको भूमि मुद्दा : ठिटलाग्दा प्रपञ्चहरूको चाड

नेपालको वर्गीय समस्यासँग आधारभूत रूपमै जोडिएको भूमिसुधारको मुद्दा नेपाली राजनीतिको एउटा सदावहार जेठो मुद्दा हो । वि.स. २००७ साल भन्दा अघिदेखि भूमिसुधारको विषयलाई सबै राजनीतिक धारले तातो मुद्दाका रूपमा उठाए पनि कसैले पनि न्याय नपाएको विषय पनि फेरी यही नै हो । वि.स. २००८ मा गठित भूमि जाँच कमिशनदेखि २०५१ को बडाल आयोग सम्मले नेपालको वर्गीय मुद्दालाई न्यायपूर्ण दिशा दिन आधारभूत रूपमा भूमि सम्बन्धी सकारात्मक प्रस्तावहरू अघि नसारेका पनि होइनन् तर भूमिसुधारका नाममा अघि सारिएका राजनीतिक कदमहरू भने अधिकांश जालसाजीपूर्ण र केही अपुरा अधुरा हुँदै थला पर्न पुगे ।

वि.स. २०१६ को विर्ता उन्मूलन या २०२१ को भूमिसुधार या २०५४ को भूमि ऐनको चौथो संशोधन सबै नै कि त पुरानो सामन्ती भूमि सम्बन्धलाई टिकाउने जालसाजी थिए वा पुरानो संरचना भत्काउन असफल अपुरा अधुरा कदम । विगत पाँच दशकको यसप्रकारका घटनाक्रमले गर्दा नेपाली समाजमा भूमि वितरणको अन्यायपूर्ण जगको संरचना आधारभूत रूपमा जस्ताको तस्तै रहिरहने परिस्थिति खडा हुन पुग्यो र त्यसले नेपालको वर्गीय मुद्दालाई मुख्य रूपमै परिचालित गरिरहयो । भूमिसुधारको नारा

उठेको सात दशक पछि र भूमिसुधारको राजनैतिक कदम चाल्न शुरु गरिएको पाँच दशकपछि पनि यो विषय नेपाली समाजको एक प्रकोपका रूपमा रहिरहेको छ ।

आज पनि २५% परिवार भूमिहीन हुनु, ४ लाख ५० हजार मोही परिवारको मोहीयानी हक समेत ग्यारेन्टी नहुनु, १३, १४, १३३ रोपनी जमिन मन्दिर र गुठीको नाममा रहनु, करिब २०% जमिन बाँझो रहनु, ४०% सिमान्त किसानसंग केवल ९% जमिन हुनु, ४६% मझौला किसानसंग ४३% जमिन र १३% सामन्तसंग ४८% जमिन रहनुले प्रष्ट रूपमै नेपाली समाजको भूमि समस्या र त्यसले वर्गीय मुद्दालाई पारिरहेको प्रभाव देख्न सकिन्छ । नेपाली भूमि व्यवस्थाले यस प्रकारको दुर्गतीका बीचमा त्यसलाई समेत भन्याड बनाएर समात्न दश वर्षे माओवादी युद्ध र ०६२/०६३ को जनआन्दोलनवादी

वनेको अन्तरिम संविधानमा "बैज्ञानिक भूमिसुधारको नाममा सबै प्रकारका जग्गालाई राज्यले लिंदा "मुआब्जा दिने" इतिहासकै सबैभन्दा प्रतिगामी बुँदा राखिए पछि भूमिसुधार चाहने सबै सचेत नेपाली भस्किन पुगेका छन् । ज्ञानेन्द्र शाहको जग्गा राष्ट्रियकरण गरी

मुआब्जा दिनुपर्ने प्रावधानवाट शुरु हुने नयाँ नेपालमा कस्तो भूमिसुधार हुने हो र त्यसले नेपाली वर्गीय मुद्दालाई कसरी न्यायपूर्ण सम्बोधन गर्ला ? भन्ने विषय अत्यन्तै ठिटलाग्दो बन्न पुगेको छ ।

यस्तो "धूमिफिरी रुम्जाटार" हुने खतरा उत्पन्न भएको परिवेशमा हिजो भन्दा आज सय गुणा बढी नेपाली वर्गीय मुद्दा र भूमिसुधारको वास्तविक खाका वारे छलफल, वहस, आन्दोलन संचालन गर्नु जसरी हुन पुगेको स्वतः प्रष्ट छ किनभने अग्रगामी परिवर्तन सहितको नयाँ नेपाल परम्परागत अन्यायपूर्ण भूमि व्यवस्थाको अन्त्य नगरी असम्भव छ, त्यो असम्भवलाई सम्भव नवनाएसम्म नेपालको वर्तमान वर्गीय समस्यालाई सकारात्मक सम्बोधन गर्न पनि सम्भव छैन ।

२. नेपालको वर्गीय संरचना कस्तो र कसरी ?

नेपाली समाजको इतिहासलाई हेर्दा परम्परागत र स्वभाविक रूपमा नेपालका विभिन्न जाति र क्षेत्रमा वर्गीय समाजको विकास हुन पाएन। पृथ्वीनारायण शाहले गोरखा राज्यको विस्तार अभियान अन्तर्गत सिंगो नेपालमा आफ्नो एकात्मक र केन्द्रकृत हुकुम लाई पछि परम्परागत रूपमा विकसित हुँदै आएको वर्गीय संरचना ध्वस्त हुन पुग्यो र नयाँ प्रकारले वर्गीय संरचना तयार हुन शुरु भयो। वर्गीय संरचनाको आधार सबै समाजमा आधारभूत रूपमा दुईवटा कारकसंग अभिन्न रूपमा गाँसिएका हुन्छन्। एक सम्पत्ति माथिको प्रभुत्व र दुई राज्यसत्तामा पहुँच। यी दुवै चिजले एक अर्कालाई प्रभावित गर्छन् र तिनको अन्तरसम्बन्धले परिणाममा बन्न पुग्दछ एक निश्चित वर्गीय संरचना। यो नियम पृथ्वीनारायणको गोरखा राज्यको विस्तार पछि पनि स्वभाविक रूपमा लागू हुन पुग्यो र त्यतीवेला भूमि नै सम्पत्तिको मुख्य स्रोत रहेकोले भूमि वितरणको प्रकृत्यामा चालिएको राजनैतिक कदमहरूले नै वर्गीय संरचना निर्माण गर्न मुख्य भूमिका खेलेको भन्ने कुरा स्वतः प्रष्ट हुन्छ। नेपालको आजसम्मको इतिहास हेर्दा पाँच तरिकाले भूमि स्वामित्व फेरवदल भई नयाँ वर्गीय संरचना तयार भएको देखिन्छ।

क) गोरखा राज्यको विस्तार भई हिन्दु सामन्तवादी हिन्दु उच्च जातिय पुरुष प्रधान खस आतंककारी राज्यसत्ता स्थापित भएपछि नेपालका आदिवासी जनजाति र तराईको जनताले हजारौं वर्ष लगाएर आफ्नो जाति र समुदायको निमित्त तयार पारेको खेतीयोग्य जमिनलाई राज्यले कृटिलता सहित बल प्रयोग गरेर खोस्दै राजपरिवार, राजपरिवारका पुरेतहरू, जर्नेलहरू र हिन्दु मठ मन्दिर र गुठीका नाममा वितरण गर्‍यो। जसवाट परम्परागत भूमिपुत्र वा भूमिमा हकदार मोहीमा परिणत हुँदै जाने र राज्यका नयाँ हर्ताकर्ताहरू जमिनको मालिक बन्दै जाने प्रकृत्या चल्थो। यस प्रकृत्यावाट विभिन्न जाति र क्षेत्रको पुरानो वर्गीय

संरचना भत्किन थाल्यो। नयाँ सामन्त वर्ग र नयाँ किसान वर्गको उदय भयो।

- ख) नेपालको तराई, बाग्मती उपत्यकाको नेवार जाति र खस दलितलाई जमिन लगायत कुनै पनि सम्पत्ति राख्ने अधिकार हिन्दु सामन्तवादी समाजले नदिँदै आएका मा त्यो परम्परालाई जारी राखियो जसको कारण देशको २०% हिस्सा आधारभूत रूपमा अर्धदास वर्गका रूपमा रहन बाध्य भयो।
- ग) तराई र भित्री मधेशका थारु, माझी, मुसहर, दनुवार, बोटे चेपाङ लगायतका ऐतिहासिक भूमिपतिहरूको भूमि माथि

जनआन्दोलनवाट
बनेको अन्तरिम
संविधानमा बैज्ञानिक
भूमिसुधारको नाममा
सबै प्रकारका
जग्गालाई राज्यले
लिँदा "मुआब्जा दिने"
इतिहासकै सबैभन्दा
प्रतिगामी बुँदा राखिपु
पछि भूमिसुधार चाहने
सबै सचेत नेपाली
भ्रष्टिकन पुगेका
छन् ।

धेरै पहिला देखि भारतवाट प्रवेश गर्न थालेका हिन्दु उच्च जातहरूले हस्तक्षेप शुरु गरी त्यहाँको जमिनको मालिक उनीहरू बन्न पुगे, त्यहाँका आदिवासी भूमिहीन बन्ने प्रकृत्या तिब्र बन्यो। त्यस माथि पृथ्वीनारायण वंशको सामन्ती शासन शुरु भई पञ्चायतसम्म आइपुग्दा पहाडको शासक जातिलाई समेत तराईमा विभिन्न नाममा भूमि माथि कब्जा जमाउने अवसर उपलब्ध गराइयो। जसवाट तराईका वास्तविक भूमिपुत्र भूमिवाट बेदखल हुँदै जाने र राजतन्त्रको आसेपासेहरू त्यहाँको

जमिनको समेत मालिक बन्ने क्रम तिब्र हुन थाल्यो। नेपालको तराईमा चलेको ऐतिहासिक यस प्रकृत्याले तराईको वर्ग संरचनामा आकाश जमिनको हेरफेर ल्यायो। यहाँ सम्मकी वर्तमानमा माझी जातिले परम्परा देखि केवल माछा मारेर मात्रै ज्यान धान्थ्यो भन्ने स्तरको दृष्टान्त समेत मान्य हुने स्थिति खडा गरियो।

- घ) पृथ्वीनारायण शाहको वंशको शासन शुरु भएपछि गैरहिन्दु जनजाति र तराईका आम जनता माथि लुट मच्चाउन ति जाति र समुदायका एकाध व्यक्तिलाई आफ्नो शासनको दलाल बनाउने शर्तमा उनीहरूलाई आफ्नै जाति र समुदाय बीच पर्याप्त जग्गा राख्ने भाडा उठाउने गरी नियुक्त गरियो। जुन प्रकृत्यावाट तराई र जनजातिहरू बीच पनि केन्द्रिय सत्तासंग नजिक हुने वा नहुने नाममा सामन्त बन्ने कि रैती बन्ने भन्ने प्रकृत्या स्थापित गरियो। त्यस प्रकृत्याले पनि ती समुदाय र जातिमा वर्गीय संरचना नयाँ ढंगले परिमार्जित हुन पुग्यो।
- ङ) यी परिघटनाहरू बाहेक समाजमा संघै चलिरहने सामान्य आर्थिक प्रकृत्या अन्तर्गत पनि धेरै थोर भूमि यताउता हुने प्रकृत्या चल्थो। जस्तै: कसैले जुवा खेलेर मुखतापूर्वक जमिन गुमायो या कुनै दलितले लाहुरवाट पैसा कमाएर ल्याएर केही जमिन जोड्यो इत्यादि। तर विगत २३८ वर्षमा यस प्रकृत्याले निर्णायक अर्थ राख्न सक्दैनथ्यो र राखेन। सामान्य आर्थिक प्रकृत्या अन्तर्गत त तब नै सम्पत्तिको चलायमानता आउन सक्दछ, जब न्यायपूर्ण राजनैतिक व्यवस्था हुन्छ।

भूमि सम्बन्धी हिन्दु सामन्तवादी ढंगले स्थापित गर्ने र नयाँ ढंगले संरचना गर्ने विगत २३८ वर्षको अभियानमा राज्य व्यवस्थाको हिन्दु एकात्मक तथा केन्द्रकृत राजतन्त्रात्मक स्वरूपले निर्णायक भूमिका खेल्ने नै थियो र खेल्थो। यस समग्र प्रकृत्याले हिन्दु सामन्तवादी वर्णव्यवस्थाको तहगत संरचनामा तल परेका दलितहरू, परम्परागत राज्य गुमाएका गैरहिन्दु आम जनजातिहरू

र तराईका आदिवासी भूमिहीन वा मोही रैती वर्गमा फेरिन पुगे भने परम्परागत हिन्दु उच्च जात मध्ये पनि राज्यसम्म पहुँच पुगेका खलकहरु, राजपरिवारका पुरेत खलकहरु, जर्नेल खलकहरु र जनजाति वा तराईमा राजतन्त्रद्वारा बफादार बनाई नियुक्त मुखिया, सुब्बा, चौधरी लगायतका राज्यका स्थानीय प्रतिनिधिहरु स्थानीय सामन्त वा धनी किसानका रुपमा कायम रहने व्यवस्था बन्न पुग्यो ।

यस प्रकारको वर्ग संरचनाको मुख्य स्रोत हिन्दु सामन्तवादी छुवाछुत भेदभाव रहितको वर्ण व्यवस्थामा आधारित तहगत संरचनाको दृष्टिकोण नै हो । जति तल्लो जात उति तल्लो वर्ग यस दृष्टिकोणको मूलमन्त्र हो । यस बाहेक हिन्दु उच्च थुप्रै जातका खलकहरु पनि सामन्त बन्न पाएनन् । त्यसको कारण के हो भने उनीहरु राज्यसत्ताको नजिक हुन पाएनन् । त्यसैले सजिलै के भन्न सकिन्छ भने नेपालको वर्गीय संरचना हिन्दु सामन्तवादी तहगत अवधारणामा आधारित छ र त्यसको प्रभाव जवरजस्त रुपमा आजसम्म पनि छल्लै देख्न सकिन्छ । नेपालमा विकसित हुँदै गएको पुँजीवादको संरचनामा समेत त्यही हिन्दु सामन्तवादी तहगत संरचना देख्न सकिन्छ । हिन्दु उच्च जात र परम्परागत सामन्त वर्ग नै आज पुँजीपति वर्गमा फेरिदै गरेको दृश्य नेपाल उद्योग बाणिज्य महासंघ र नेपाल चेम्बर अफ कमर्सको सदाकालको केन्द्रिय समितिको बाटोलाई नियाल्यो भने पनि प्रष्ट हुन्छ । यस कोणवाट हेर्दा नेपालमा विकसित हुँदै गएको सानो "पैमाना" को

पुँजीवाद समेत हिन्दु सामन्तवादी तहगत अवधारणावाट जवरजस्त रुपमा गाँजिएको देख्न सकिन्छ । अर्थात हिन्दु उच्च जात र परम्परागत रुपमा राज्यले सामन्त वर्गमा राखेकाहरु पुँजीपति अनि राज्यले परम्परागत रुपमा रैती बनाएका आदिवासी-जनजाति, मधेशी, दलित र राजतन्त्रको नजिक हुन नपाएकाहरु मजदुर । निश्चितै रुपमा आज पनि नेपालमा जात नै वर्गका रुपमा छ भन्ने होइन तर त्यसको जवरजस्त प्रभाव आधारभूत रुपमा छ भन्ने तथ्य चाँही सत्य हो ।

**क्रान्तिकारी
भूमिसुधारको वास्तविक
प्रकृया शुरु गर्ने हो भने
नेपाली समाजको वर्गीय
संरचना केही दशकमै
आजकातान फेरबदल
हुने निश्चित छ । नयाँ
समस्याहरु त्यसपछि
पर्ने नै छन् तर आजको
पुरातन सामन्तवादी
समस्यावाट नेपाली
समाज मुक्त हुने
निश्चित छ ।**

यस प्रकारले तयार हुन पुगेको नेपाली वर्गीय मुद्दालाई न्यायपूर्ण ढंगले समतामुखी दिशामा हल गर्न भूमिको पूर्ववितरण वा भूमिसुधारको विषयले सर्वाधिक गम्भीर महत्व राख्दछ । तर जबसम्म भूमि सम्बन्धको हिन्दु सामन्तवादी चरित्रलाई वेवास्ता गरिन्छ तबसम्म सही भूमिसुधारको अवधारणामा तयार र लागू गर्न सम्भव नै छैन । समाजको चरित्र अनुसार नै क्रान्तिकारी भूमिसुधारको सिद्धान्तलाई सिर्जनात्मक ढंगले लागू गर्नुपर्ने हुन्छ । भूमिसुधारका सम्बन्धमा नेपालमा अवधारणा गत रुपमै सिर्जनात्मक हुनु पर्ने कुरा के हो भने नेपाली समाज हिन्दु सामन्तवादी ढंगले तहगत रुपमा संरचना गरिएको समाज हो । त्यसैले यस तथ्यलाई वेवास्ता गरेर वास्तविक भूमिसुधार प्राप्त गर्न सम्भव नै छैन । यस तथ्यको कोणवाट हेर्दा इतिहास देखि भूमिहीन बनाइएका, कृषि क्षेत्रमै निर्भर दलितलाई जमिन दिने कि नदिने ? गोरखा राज्यको विस्तारपछि आफ्नो परम्परागत भूमि माथिको स्वामित्ववाट वञ्चित गरी मोहीमा परिणत गरिएका आदिवासी-जनजातिलाई जमिन दिने कि नदिने ? दक्षिण र उत्तरवाट आइ जमिनवाट बेदखल गरिएका तराईका भूमिहीनलाई जमिन दिने कि नदिने ? राजतन्त्रसंग नजिक हुन नपाएकै कारण भूमिहीन वा मोही हुन पुगेका हिन्दु उच्च जातकै जनतालाई भूमि दिने कि नदिने ? यी प्रश्नहरु नै नेपाली भूमिसुधारको आवश्यक कार्यक्रमसंग जोडिएका यज्ञ प्रश्नहरु हुन् ।

३. वर्गीय मुद्दा र भूमिसुधार

नेपाली समाजको वर्गीय मुद्दा मध्ये एउटा प्रमुख मुद्दा सामन्त वर्ग र किसान वर्ग बीचको अन्तरविरोध समाधान गर्ने मुद्दा नै हो । नेपालमा पुँजीपति वर्ग र मजदुर वर्ग बीचको लगायत थुप्रै वर्गीय मुद्दा पनि जन्मिसकेकाले तिनको समाधान पनि जरुरी त छ नै तर ती मुद्दा भूमिसुधारसंग आधारभूत रुपमा सम्बन्धित नभएकाले यस रचनामा चर्चा गरिनु उपयुक्त छैन भन्ने कुरा प्रष्टै छ ।

क) भूमिसुधारको आधारभूत सिद्धान्त : नेपालमा भूमिसुधार अन्तर्गतका "भूमि क्रान्ति" र "कृषि क्रान्ति" अवधारणालाई अलग अलग पारेर बुझ्ने/व्यवस्था गर्ने

चलन समेत आएको देखिन्छ, तर त्यो गलत छ। वास्तवमा न्यायपूर्ण भूमि वितरणको मुद्दालाई दोहोर्‍यामा पार्न नयाँ प्रविधिको उपयोगद्वारा कृषि उत्पादन बढाउने कुरालाई मात्र "कृषि क्रान्ति" बताउने प्रचलन क्रान्तिकारी भूमिसुधार विरोधी कित्ताले शुरु गरेका छन्। नयाँ प्रविधिको प्रयोगबाट उत्पादकत्व बढ्न सक्छ तर भूमिको न्यायोचित वितरण नभई प्राप्त हुनुपर्ने उत्पादकत्व त प्राप्त हुनै सक्दैन भन्ने तथ्यलाई यस सन्दर्भमा पकिनै पर्दछ। त्यसैले क्रान्तिकारी भूमिसुधार, भूमि क्रान्ति र कृषि क्रान्ति जस्ता अवधारणा गत वाक्यांशहरूलाई अलग अलग पारेर बुझ्ने र व्यवस्था गर्ने कुरा नै गलत छ, बरु ति अवधारणाको प्याकेज निश्कर्षलाई आत्मसाथ गर्नु जरुरी छ। यसको मतलब के हो भने भूमि क्रान्ति नभई कृषि क्रान्ति हुँदैन, त्यसैले भूमि क्रान्ति र कृषि क्रान्ति समेटिएको क्रान्तिकारी भूमिसुधार चाहिन्छ। क्रान्तिकारी भूमिसुधारको अवधारणा भित्र ति दुवै अवधारणा समेटिएका हुन्छन् भनी बुझ्नु पर्दछ।

ख) क्रान्तिकारी भूमिसुधारका आधारभूत रूपमा तीन वटा पक्ष हुन्छन्। एक भूमिको न्यायोचित वितरण गर्ने या जसको जोत उसको पोत कायम गर्ने या जो जमिनमा काम गर्छ उसैलाई जमिनको मालिक बनाउने। दुई भूमिको श्रम खपत नभएको श्रम शक्तिलाई उद्योग व्यापार लगायतका क्षेत्रमा स्थानान्तरण गर्ने त्यसको निम्ति औद्योगिकीकरणको महाअभियान शुरुवात गर्ने। तीन कृषि उत्पादकत्व बढाई व्यवसायीकरण गर्न कृषि बजार, उन्नत विउ विजन एवं प्रविधिको उपयोग र सहकारी तथा सामूहिक खेतीलाई प्रोत्साहित गरी कृषि क्षेत्रलाई समेत उद्योगको रूप दिने। यी तिनै उद्देश्यको केन्द्रिय सरोकारको विषय भने उत्पादकत्वमा वृद्धि र कृषि क्षेत्रको श्रम शक्तिलाई न्याय गर्नु नै हुन्छ। यसरी यी तिन उद्देश्यलाई आत्मसात गरेका क्रान्तिकारी भूमिसुधारसंग अनिवार्य रूपमा औद्योगिकरण, सहकारी

तथा सामूहिकीकरण र उन्नत प्रविधि जोडिएर आउँछन्। नेपालमा पनि स्वभाविक रूपमा यी तिनै उद्देश्य समेटिएको क्रान्तिकारी भूमिसुधार जरुरी छ भन्ने कुरा स्वतः सिद्ध छ। यस दृष्टि विन्दुबाट हेर्ने वित्तिकै नेपालमा आजभोली भूमिसुधार सम्बन्धी छलफलहरूमा रुमलिरहेका कयौं जिज्ञासाहरूले निकास पाउँछन्।

ग) नेपालमा क्रान्तिकारी भूमिसुधारका सन्दर्भमा १) तोकिने हदबन्दी भन्दा बढी जमिन भएका सामन्तहरूको जग्गा विना मुआब्जा जफत गरी राष्ट्रियकरण गर्नुपर्दछ र भूमिहीन तथा गरिब किसानलाई वितरण गरिनुपर्दछ। २)

भूमि क्रान्ति
नभई कृषि
क्रान्ति हुँदैन,
त्यसैले भूमि
क्रान्ति र कृषि
क्रान्ति
समेटिएको
क्रान्तिकारी
भूमिसुधार
चाहिन्छ।

मठ-मन्दिर गुठीको नाममा रहेको जग्गा रैकर बनाई सम्बन्धीत मोहीलाई दिइनुपर्छ। ३) खेतीयोग्य तथा खेतीयोग्य बनाउन सकिने बाँझो जमिन राष्ट्रियकरण गरी राज्यले सहकारीकरण गरी कृषकहरूको हातमा सुम्पिदिनुपर्छ। ४) गयल भूमिपति र तोकिने हदबन्दी भन्दा बढी जमिन भएका धनी किसानको जग्गा मुआब्जा तिरेर राज्यले राष्ट्रियकरण गरि सहकारी बनाई किसानहरूको हातमा दिनुपर्दछ। ५) कृषि क्षेत्रलाई उद्योगको रूप दिन उन्नत प्रविधि कृषि बजार र कृषि

क्षेत्रलाई सहूलियतकारी राहत प्याकेजको योजना राज्यले उपलब्ध गराउनु पर्दछ।

यस प्रकारको नीतिले स्वभाविक रूपमा कृषि उत्पादकत्व बढेनेछ र कृषि उत्पादनलाई राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा व्यापारिकरण गर्ने सम्भावना पैदा हुनेछ। त्यस्तो सम्भावनालाई राज्यले पछ्याउदै जानु अनिवार्य छ। यस सन्दर्भमा प्रष्ट हुनुपर्ने विषय के हो कृषि क्षेत्र यसरी मुक्त हुने वित्तिकै कृषि क्षेत्र ठुलो श्रम शक्ति खपत गर्ने क्षेत्र बन्दछ र त्यसले आम जनताको क्रय शक्तिमा वृद्धि लाई औद्योगिक क्रान्तिको निम्ति प्रोत्साहन गर्नेछ। त्यसको मतलब हो कृषि क्षेत्रमा खपत हुन नसकेको श्रम शक्तिलाई विस्तारै उद्योग व्यापारको क्षेत्रमा स्थानान्तरण गर्न सम्भव हुँदै जानेछ। यसरी क्रान्तिकारी भूमिसुधारको वास्तविक प्रकृया शुरु गर्ने हो भने नेपाली समाजको वर्गीय संरचना केही दशकमै आनकातान फेरबदल हुने निश्चित छ। नयाँ समस्याहरू त्यसपछि पर्ने नै छन् तर आजको पुरातन सामन्तवादी समस्याबाट नेपाली समाज मुक्त हुने निश्चित छ।

औद्योगिकरणको महान ढोका खोल्ने यसप्रकारको क्रान्तिकारी भूमिसुधारको ढोका खोल्न दृढतापूर्वक वकालत गर्न लाग्नुको सट्टा यतिखेर प्राविधिक विषयहरूमा नै माथापच्छी त्यो पनि भूमि विज्ञहरू बीच चलिरहनु दुःखको कुरो हो। हदबन्दी कति राख्ने? तराई, पहाड र उपत्यकामा हदबन्दी तोकिएको बेठक भयो। फलानाले तोकेको र अर्को फलानाले तोकेको फरक पत्थो नि? जस्ता विषयमा समेत छलफल लम्बिनु सोभायमान विषय हुँदै होइन। हदबन्दी वारे विज्ञ तथा राजनीतिज्ञहरू सम्मिलित कार्यदल बनाई निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ। त्यसपछि पनि एक विद्या वा केही रोपनी तल माथि पर्न सक्ला तर त्यसले आधारभूत उद्देश्यमा फरक पार्दैन। साह्रै अन्याय भए सच्याउन सकिन्छ, मुख्य कुरा "जसको जोत उसको पोत गर्ने कि नगर्ने?" हिन्दु सामन्तवादी भूमि स्वामित्वलाई भत्काएर न्यायपूर्ण भूमि वितरण गर्ने कि नगर्ने? यो राजनैतिक मुद्दा नै हल गर्नु पर्दछ। हामी सबै राज्यको पून संरचना हुँदा भूमि सम्बन्धको नयाँ संरचना गर्ने प्रतिबद्धतामा राज्यलाई ल्याई पुऱ्याउन नै लाग्नु पर्दछ। ■